

JÖRGEN WEIBULL

Metodiska problem i modern historia¹

I

»Næppe nogen vil modsige, at der er en iøjnefaldende forskel mellem middelalderhistorikerens og nytidshistorikerens kritiske forudbehandling af det materiale, hvorpaa han bygger sin fremstilling op. Ethvert middelalderligt haandskrift, der indeholder en historisk beretning, beskrives med en millimeters nøjagtighed, og beretningen selv trevles op med al kildekritikens skarphed, med den samme pinlige nøjagtighed undersøges ethvert dokument, ethvert brev, inden det trykkes og benyttes», skrev professor Erik Arup i inledningen till »Kritiske Studier i nyere dansk Historie.»² »Ganske anderledes er forholdet for den nyere tids vedkommende», fortsatte han, »jo nærmere man kommer nutidshistorien, des mere sparsomt forekommer kritiske undersøgelser af selve materialet, kun sjældent fremtræder de som selvstændige afhandlinger eller monografier, og kun yderst sjældent foretages de med samme nøjagtighed og grundighed som i middelalderhistorien.» . . . »Hovedgrunden hertil», framhöll Erik Arup, »ligger nu lige for og

¹ Föreläsning hållen den 6 september 1967 i samband med att undertecknad tillträdde ämbetet som professor i modern historia vid Aarhus universitet. Föreläsningen här tryckt utan ändringar eller tillägg med undantag endast för några hänvisningar till de av författarens egna arbeten, som ligger till grund för framställningen.

² DHT 9. R. bd. I s. 129.

er i sig selv højst forstaaelig: den overvældende rigdom paa historiske kilder, hvorover nytidshistorikeren raader, synes at fritage ham for i sammenhæng at redegøre for sin vurdering af hver enkelt af dem. Hvor middelalderhistorikeren ofte kun har een kilde til sin raadighed og derfor ikke tør spare sig nogen anstrengelse for at naa til den rigtige vurdering af denne ene kilde, har nytidshistorikeren som regel saa mange, og disses forskellige værdi er saa umiddelbart indlysende, at han kan nøjes med anmærkningsvis i sin fremstilling at gøre opmærksom paa, hvilke af dem han har fulgt.»

2

Så ställde Erik Arup problemet för nu jämnt 50 år sedan. Varje historisk framställning måste självklart bygga på en värdering av källorna. Denna värdering, som varje historiker som sysslar med modern historia företager, även om han inte redogör för den, närmade sig därför i betänklig grad – framhöll Erik Arup – den godtyckliga värdering av de berättande källornas vittnesvärde efter ett allmänt intryck av deras förmodade större eller mindre sanningsenlighet, som tidigare var den allmänt rådande inom medeltidsforskningen. Nutidsforskningen måste – enligt Erik Arup – här följa efter, lämna den godtyckliga metoden och nå fram till fastare och konsekvent genomförda undersökningar av de olika källornas värde. I tre studier – »Bernstorff och Holstein», »Bernstorff og Moltke» och »David och Hall» demonstrerade Erik Arup vilka resultat dessa metoder kunde ge, tillämpade på brevmaterial från det adertonde århundradet och memoiranteckningar från det nittonde. Grundvalen utgjorde klar insikt om materialets egenart och en minutiös undersökning av dess plats i tid och händelseförlopp.

Trots Erik Arups initiativ och undersökningar för 50 år sedan, har de metodiska och källkritiska problem, som möter den som sysslar med nyaste tidens historia, ytterst sällan blivit föremål för några studier, och – i varje fall inom nordisk

historieforskning – ofta, förefaller det, knappast uppmärksammas. Rent metodiska frågor har inom detta område ännu inte blivit föremål för mera systematisk teoretisk behandling. Man har uppenbarligen helt enkelt utgått från att den klassiska källkritiken, sådan som den utformats av Bernheim, Seignobos och Kristian Erslev utan vidare kan tillämpas också vid undersökningar i nutidshistoria. Och i många fall är det naturligtvis riktigt. Men alltid räcker inte den metodiska apparat, som denna klassiska källkritik ställer till förfogande, för att lösa de problem en historiker ställs inför vid undersökningar i den nyaste tidens historia. Framför allt är det mängden av källmaterial från vår egen tid, som reser vissa praktiska hinder för att tillämpa en källkritik, som utformats med utgångspunkt från ett material av helt annan art. Frestelsen att låta detaljrikedom och samtidighet garantera sanningshalten ligger vad beträffar de berättande källorna till vår egen tids historia farligt nära. En annan konsekvens av mängden av källmaterial är att problemen i samband med urval och systematisering av materialet blir lika viktiga, eller kanske t.o.m. viktigare än de rent källkritiska frågorna i äldre bemärkelse.

Men det är inte bara mängden av källmaterial i och för sig, som gör att den historiker, som sysslar med den nyaste tidens historia, ställs inför delvis andra metodiska problem än den som behandlar äldre tidevarv. Samhället av idag samlar i olika sammanhang uppgifter om medborgarna och deras verksamhet i en utsträckning som aldrig tidigare förekommit. Och detta inte bara i form av statistiska serier, vilka såsom folkräkningar och mantalsuppgifter helt eller i alla fall delvis är avsedda för historieskrivningen, utan också i form av alla de registreringar, som kännetecknar vårt moderna samhälle – i skolan, vid värnplikten, för sjukförsäkringen och folkpensioneringen, för att inte tala om alla de uppgifter som samlas genom deklARATIONER, ansökningar i olika sammanhang osv. Samtidigt har historikerns möjligheter att bearbeta material av denna typ radikalt för-

ändrats genom den moderna datatekniken. Allt detta ställer honom också inför delvis nya problem.

Först två exempel, där mängden av källmaterial av i och för sig konventionell art – aktstycken, brev, memoaranteckningar och diplomatrapporter – har vållat svårigheter.

3

Freden i Kiel 1814 och Norges förening med Sverige tillhör en av de kanske mest omdiskuterade frågorna i Nordens moderna historia.³ Vitt skilda uppfattningar har hävdats både i Sverige, Norge och Danmark om tolkningen av traktaten i Kiel och de överenskommelser, som bildar grundvalen för den svensk-norska unionen. Intresset för spörsmålen kring den svensk-norska unionens tillkomst bottnar också i att dessa frågor ända till unionsupplösningen 1905 hade politisk och statsrättslig betydelse.

Källmaterialet rörande Norges förening med Sverige 1814 är rikt. Alla viktigare akter och beslut finns bevarade i original. Till dem sluter sig stora brevsierier mellan och från de i förhandlingar och beslut deltagande personerna. I flera samtida eller senare dagböcker eller berättelser har dessa samma personer givit framställningar av händelseförlopp och orsakssammanhang. Omfattande serier av depescher från främmande länders diplomater och sändebud, som på nära håll följde händelseförloppet kompletterar ytterligare materialet.

För att rätt kunna tolka de för den svensk-norska unionen grundläggande besluten och aktstyckena saknar det inte sin betydelse att klarlägga de motiv, som legat bakom åtgärder och ställningstaganden 1814. Historieforskningen har i detta syfte

³ En översikt av debatten i unionsfrågan i SIGFRID ANDGREN och ARNE BERGSGÅRD, *Den svensk-norska unionen 1814-1905*, i *Omstridda spörsmål i Nordens historia*, bd II s. 123. Föreliggande framställning bygger på J. WEIBULL, *Carl Johan och Norge 1810-1814. Unionsplanerna och deras förverkligande*. Lund 1957. För de viktigaste inläggen i debatten se detta arbete, sid. 2-3.

vänt sig främst till de brev, samtida upppteckningar och depescher, som föreligger från ett stort antal av de i själva händelseförloppet medverkande personerna. Men den bild man på grundval därav tecknade blev full av motsägelser. Flera av de deltagande personerna framträder enligt detta material vid olika tidpunkter, som representanter för vitt skilda – ibland oförenliga – ståndpunkter. Sveriges kronprins, Carl Johan har sålunda i januari i Kiel med kraft hävdad Norges självständiga ställning vid dess förening med Sverige, i juli däremot vägrade han att diskutera Eidsvollgrundlagens antagande och i mitten av augusti antog han densamma. Statssekreterare G. F. Wirsén återigen framstår i sina brev till Hans Järta och vid överläggningarna med Carl Johan under våren och sommaren 1814, som en av de främsta företrädarna för en stram linje mot norrmännen; vid förhandlingarna med stortinget hösten 1814, där han var en av de svenska kommissarierna, gick Wirsén däremot i spetsen för den svenska eftergiftspolitik.

Uppenbart är att de brev och skrivelser, som kommit till användning – här som alltid – i mycket avfattats med tanke på mottagarens inställning. Det mest påtagliga exemplet torde vara Carl Johans egna uppgifter om sin ståndpunkt i fråga om Norges ställning vid dess förening med Sverige. I brev till svenske kungen och i uttalanden inför sina svenska rådgivare framträder han i detta avseende som förkämpe för en nationell svensk politik. I sina uttalanden för norrmännen både 1814 och senare hävdade Carl Johan däremot att han önskade och aldrig hade önskat annat än ett fritt och självständigt Norge, förenat med Sverige endast genom den gemensamme kungen. I brev till madame de Staël, avsedda att spridas i liberalt sinnade kretsar i Frankrike framställde han sig som en förkämpe för frihet och konstitutionalism.

Med utgångspunkt från det omfattande material av brev, samtida upppteckningar och depescher, som finns bevarat från 1814, skulle man – kan man något tillspetsat säga – kunna med

samtida belägg hävda och försvara snart sagt varje, inte helt orimlig teori om orsaker och motiv. Och – väl att märka – detta är inte enbart en teoretisk spekulation. Ty så har faktiskt också skett. I svensk och norsk historieskrivning har man på centrala punkter med utgångspunkt från exakt samma material nått till diametralt motsatta uppfattningar – och detta både i fråga om tolkningar av omstridda bestämmelser i de för unionen grundläggande akterna och i fråga om de handlande personernas åtgärder och motiv.⁴

4

Tillkomsten av den svensk-norska unionen är emellertid inte det enda problem, där samtida aktstycken åberopats som belägg för vitt skilda tolkningar. Det har här endast anförts som ett exempel. Ett källäge av likartad typ möter inte sällan, när man i den nyaste tidens historia frågar efter orsaker och motiv. Jag behöver som exempel bara peka på problemen kring krigsutbrottet 1914 samt diskussionen om förhistorien till Pearl Harbor. I båda fallen har på grundval av samtida material av till synes högt värde de föreliggande aktstyckena tolkats på diametralt motsatt sätt och vitt skilda uppfattningar framställts.

Vid behandlingen av problem av denna typ, där man i samtida aktstycken, brev och uppteckningar av olika slag kan finna belägg för vitt skilda teorier om händelseförloppet och dess bakgrund, fordras en annan metod än den som tillämpas vid problem och för tidevarv, där källmaterialet är långt fattigare.

För att därmed återgå till exemplet om tillkomsten av den svensk-norska unionen. Från förhandlingarna 1814 föreligger förutom akter, brev, samtida uppteckningar och depescher också förarbeten och koncept från tillkomsten av varje viktigare beslut. Detta källmaterial har tidigare på ett undantag när inte utnytt-

⁴ Se J. WEIBULL, Carl Johan och Norge 1810–1814, s. 174 ff., 280 f., 320, 338 ff. samt de där i notapparaten anförda arbetena.

jats i samma utsträckning som andra delar av källmaterialet från 1814. Anledningen härtill är åtminstone i många fall säkerligen det rent formella skick, i vilket dessa förarbeten och koncept föreligger. I motsats till brev och depescher saknar de nämligen nästan genomgående såväl datering som underskrift. Men svårigheterna är inte oöverkomliga.

Vad beträffar dateringen ger själva deras karaktär av förarbeten och koncept vissa utgångspunkter. Genom kännedom om förhandlingarnas yttre förlopp kan termini post och ante quem ofta lätt fastställas. Men vad viktigare är. Ändringar och rättelser ger i de flesta fall goda utgångspunkter för en relativ datering. I de allra flesta fall kan de olika förlagornas och konceptens inbördes ordningsföljd och förhållande till varandra med full säkerhet konstateras.

Även när det gäller frågan om vem som författat eller stått bakom de olika förarbetena och koncepten är vi rätt väl ställda. Medan beslut och aktstycken i original i allmänhet är skrivna av en skrivare med hans opersonliga skönskrift, är förarbeten och koncept oftast skrivna och i varje fall rättade av dess verkliga författare. Och deras personligt präglade handstilar är i de flesta fall lätta att identifiera – om också inte alltid att läsa.

Detta källmaterial – förarbeten och koncept och framför allt de rättelser och tillägg vederbörande själv gjort i marginalen eller mellan raderna under förhandlingarnas lopp – ger en annan bild än den tidigare gängse av ledande svenska politikerns ståndpunkt och ställningstaganden i avgörande ögonblick vid de förhandlingar, som ledde fram till den svensk-norska unionen 1814.

Men jag skall inte här ge mig in på själva sakfrågan, utan nöjer mig med att konstatera, att den bild detta källmaterial – metodiskt rätt utnyttjat – ger, är en bild där såväl Carl Johans som utrikesstatsminister Lars von Engeströms och statssekreterare G. F. Wirséns politik framstår som både entydig och konsekvent.

Och här vill jag gärna stanna ett ögonblick vid orden »metodiskt rätt utnyttjat». Själva de aktstycken det här gäller – i detta fall utkastet till fredstraktaten i Kiel, till konventionen i Moss och till ändringarna i den norska grundlagen, som samlades i den s.k. riksakten mellan Sverige och Norge – ger tagna i sin helhet en delvis annan, mera motsägelsefull bild av de ovannämnda personernas ståndpunkt och politik vid Norges förening med Sverige. Men aktstyckenas innehåll i sin helhet varken kan eller får tagas som uttryck för respektive personers egen ståndpunkt: det var inte den danske förhandlarens, Edmund Bourkes önskan att överlämna Norge till Sverige i Kiel lika litet som man från svenskt håll vid förhandlingarna om konventionen i Moss ville erkänna Norges nya, egna författning, Eidsvollsgrundlagen. Men vid de avgörande förhandlingarna om Norges förening med Sverige 1814 – i Kiel, i Moss, i Frederikshall och vid stortinget i Kristiania – har många yttre hänsyn från början bundit de handlande personernas rörelsefrihet. Det militära läget, opinionen i Sverige, Danmarks ställningstagande, motståndet i Norge samt det internationella politiska läget – för att nämna några av de viktigaste faktorerna – begränsade de handlande personernas möjligheter att göra sin vilja gällande. Huvudpunkterna var i dessa förhandlingar – liksom i alla andra – från början givna. De bildar förhandlingsunderlaget – förutsättningen för att man överhuvudtaget möttes vid förhandlingsbordet. I allmänhet är dessa punkter resultatet av kompromisser träffade före de egentliga förhandlingarna. De utgör den – ofta outtalade – men av båda parter godtagna förutsättningen för förhandlingarna.

Vad man därför måste utgå från, när det gäller att fastslå de olika personernas ståndpunkt vid förhandlingarna och inställning i den fråga, som är föremålet för överläggningarna, är inte aktstyckenas innehåll i sin helhet, utan de rättelser och tillägg, som vederbörande under förhandlingarna gjort eller yrkat på att de skulle göras. Vid förhandlingarna 1814, som jag

här valt som exempel, stod striden – liksom vid de flesta förhandlingar av detta slag – kring enstaka nyckelpositioner, som ur helhetens synpunkt för eftervärlden ofta kan förefalla vara av mindre betydelse. Men det hindrar inte, att förslagen till ändringar och tillägg i dessa frågor kan ge en god bild av de handlande personernas inställning också i huvudfrågorna. Så går t.ex. alla de förslag till ändringar och tillägg, som Carl Johan yrkade på vid de avgörande förhandlingarna 1814 i en och samma riktning. Detsamma gäller – fast i det föreliggande fallet i rakt motsatt riktning – samtliga förslag från Sveriges utrikesstatsminister, Lars von Engeström. Materialet ger rättighet till slutsatser om respektive Carl Johans och Engeströms verkliga ståndpunkter i frågan om Norges ställning vid landets förening med Sverige. Dessa slutsatser måste i detta avseende värderas högre än både deras egna och andras uppgifter i brev, samtida uttalanden och depescher om deras resp. ståndpunkter. De slutsatser, som kan dragas av koncept och förarbeten måste här ersätta, inte harmonieras med uppgifterna i samtida brev och uttalanden. Från de fasta utgångspunkter man därmed vunnit kan man ge en historisk framställning, som vilar på säkrare grund än den som bygger på samtida rapporter, brev och uttalanden.

5

Den metod jag här skisserat med utgångspunkt från exemplet från 1814 äger giltighet vid varje studium av politiska förhandlingar i den nyaste tidens historia. En annan av de svårigheter som möter samtidshistorikern är den mängd av material, som den moderna reproduktionstekniken gett och ger upphov till. Visserligen är maskinskrivna och stencilerade akter lättare att läsa än handskrivna, men kvantiteten av handlingar har samtidigt ökat till den grad, att detta ofta blir det allt överskuggande problemet. Till varje möte, på varje stadium av en frågas behandling produceras i våra dagar mängder med handlingar.

Det andra exemplet jag tänkt att ta – förhandlingarna som förde fram till upplösningen av unionen mellan Sverige och Norge 1905 – ger en inblick i de problem, som historikern ställs inför, när han har att penetrera ett källmaterial av denna typ. Och 1905, det var ändå i skrivmaskinens och stencilens barndom. Problemet har sedan dess vuxit med farten av en lavin under de senaste årtiondena.

Var och en som exempelvis sysslat med Förenta Nationerna eller Europarådet vet av bitter erfarenhet vilken mängd av stenciler och trycksaker av alla slag, som dessa organisationer formligen vräker ut. Eller ta t.ex. pensionsfrågan i Sverige under 1950-talet. Den mängd av papper, som dess behandling gett upphov till i form av utredningar, förslag och diskussionsreferat i partiernas olika instanser, i riksdag och regering – för att nu inte tala om i pressen – är fullkomligt enorm. Jag skulle föreställa mig, att frågan om källskattereformen just nu här i Danmark inom partierna, i folketinget och i den allmänna debatten har resulterat i en ganska ansevärd mängd tryckta, stencilerade och maskinskrivna aktstycken – av inbördes skiftande, men i många fall givetvis av högt källvärde.

För historikern blir en genomgång av hela det föreliggande källmaterialet i det läget ofta en fysisk omöjlighet. Problemet kan bemästras på olika sätt. Den mest närliggande vägen och den de kanske flesta historiker i första hand väljer är att begränsa området för sin undersökning antingen i tiden eller till endast en speciell sida av händelseutvecklingen.

Själv valde jag den vägen i den undersökning om unionsupplösningen 1905, som jag under en följd av år arbetade med.⁵ Självklart kan – och bör får man väl också säga – upplösningen av unionen mellan Norge och Sverige studeras ur flera olika aspekter. Det är i detta sammanhang liksom vid andra hän-

⁵ J. WEIBULL, *Inför unionsupplösningen 1905. Konsulatfrågan*. Sthm 1962. Den följande framställningen av unionsupplösningen bygger i allt väsentligt på detta arbete.

delseförlopp av motsvarande storleksordning inte möjligt att finna förklaringen i en enkel formel eller i studiet av endast en sida av utvecklingen. Ekonomiska, sociala och politiska faktorer i samverkan med en starkt nationalistisk strömning ledde till uppkomsten av det läge, som år 1905 gjorde en upplösning av unionen oundviklig. Förklaringen skulle – om man så vill – kunna sökas i den ekonomiska utveckling, som vid denna tidpunkt bidrog till att skärpa den av geografiska skäl betingade skillnaden mellan Norges och Sveriges ekonomiska och därmed också kulturella orientering: Norges mot väster, framför allt mot England, Sveriges mot Östersjön och kontinenten, främst mot Tyskland. Men med samma rätt skulle förklaringen kunna sökas i de sociala olikheterna i samhällsutvecklingen: i Norge redan vid 1800-talets slut en utveckling präglad av ett starkt demokratiskt drag med parlamentariskt styrelseskick, i Sverige däremot ännu vid denna tidpunkt ett klassamhälle, där adel, godsägare och högre ämbetsmän inte bara socialt och ekonomiskt utan också rent politiskt fortfarande intog en dominerande ställning i samhället.

När man som jag i detta fall valde att begränsa ämnet för min undersökning till endast den politiska sidan av saken, till de avgörande förhandlingarna på riksdags- och regeringsplanet, så innebar detta inte, att jag därför skulle tillmäta denna sida av utvecklingen större vikt än andra. Frågar man efter orsakerna till unionsupplösningen, är det klart, att dessa djupare sett inte är att finna i de ganska tekniskt betonade frågor, som de politiska förhandlingarna rörde. Unionen stod och föll inte med frågan om vi skulle ha gemensamma eller särskilda svenska och norska konsuler. I det avseendet spelade den ekonomiska och sociala utvecklingen i de båda länderna en långt större roll – de politiska motsättningarna är snarare att betrakta som det konkreta uttrycket för de fundamentala skillnader på andra områden, som gjorde en fortsatt sammanhållning omöjlig.

Men varje mera ingående analys av ett händelseförlopp

kräver stark begränsning för att kunna tränga på djupet. Redan det politiska spelet och de förhandlingar, som under ett antal år fördes mellan den svenska och den norska regeringen före och i samband med unionsupplösningen, har avlagrat en sådan mängd källmaterial, att det är en praktisk omöjlighet att ensam gå igenom allt. Redan själva aktmaterialet och protokollreferaten från de olika kommittéer som arbetade med frågan och de förhandlingar som fördes mellan regeringarna består var och en av flera konvolut omfattande många hundratals sidor. Därtill kommer diskussionerna och förhandlingarna i riksdag och storting samt slutligen också alla de brev och depescher, som snart sagt varenda politiker och varje diplomat i Stockholm och Kristiania fyllde med uppgifter om förhandlingarna och spekulationer i unionsfrågan.

Till och med inom den rent politiska sektor, till vilken jag begränsat min undersökning, var alltså mängden av källmaterial ett problem om kravet på analys skulle kunna upprätthållas. Men redan en ganska ytlig genomgång av materialet visade, att själva beslutsprocessen var sådan, att de för händelseförloppet avgörande besluten fattades av en mycket begränsad krets av personer. Vid sidan av det bevarade aktmaterialet kunde undersökningen därför koncentreras till relativt få personer: i föreliggande fall på svensk sida till främst kung Oscar, kronprins Gustaf, statsminister Boström, utrikesministern Alfred Lagerheim, statsrådet Husberg, högerledaren Ernst Trygger och liberala samlingspartiets ledare, Karl Staaff.

Denna den politiska beslutsprocessens begränsning är inte något för unionsfrågan enastående. Undersökningar av riksdagens och regeringens sätt att fungera i våra dagar visar, att de avgörande besluten i många fall fattas av en mycket begränsad krets av ledande politiker.

Metodiskt blir konsekvensen för historikern, att han på ett tidigt stadium av sitt arbete måste göra själva beslutsprocessen till föremål för en analys. På grundval av de resultat han därvid

kan vinna, får så riktlinjerna för det fortsatta arbetet dragas upp.

Metodiken är ingalunda ny – många historiker har länge använt den – i allmänhet dock utan att teoretiskt, eller kanske ens medvetet, ha motiverat valet av källmaterial.

6

Men för att återknyta till exemplet om unionsupplösningen 1905. Varje större frågekomplex i den nyaste tidens historia kan – och bör naturligtvis helst också – studeras ur olika aspekter: sociala, ekonomiska, politiska, opinionsmässiga osv. Den begränsade sektor som den enskilde forskaren förmår att ensam bearbeta, måste vidgas för att frågekomplexen skall få en allsidig och tillfredsställande vetenskaplig behandling. Två delvis olika möjligheter erbjuder sig då: 1. ett organiserat samarbete mellan flera forskare i form av ett forskningsprojekt eller en forskargrupp, eller 2. arbete med biträdeshjälp.

När det gäller ett samarbete inom ett projekt eller t.o.m. ett formligt teamwork rör det sig mera om praktiska och kanske i någon mån personliga och psykologiska problem än egentligen metodiska. Jag kan därför fatta mig kort.

Från allmänna opinionens och samhällets sida ställes krav på vetenskapliga undersökningar av vissa för samhället eller för den allmänna debatten av idag väsentliga ämnen. Inom samtids-historia gäller detta t.ex. besättestidens historia här i Danmark, problem i samband med samarbete och integration staterna emellan, problem inom Asiens och Afrikas historia i syfte att belysa u-landsproblematiken osv. Skall vi historiker kunna fylla de krav, som på detta sätt ställes, fordrar detta – åtminstone i ett litet land med förhållandevis begränsade resurser – en viss organisation och samordning av forskningsinsatserna. Den ensamjagande vargens tid, som så länge och i så hög grad präglad nordisk och inte minst dansk historisk forskning, är snart förbi. Valet av ämne inom ramen för ett större forsk-

ningsprojekt behöver inte innebära någon begränsning av möjligheterna att välja problem och frågeställningar av olika typer. De vinster, som vid ett organiserat samarbete finns att inkassera i form av vetenskapligt tankeutbyte, stimulerande kritik och ömsesidig inspiration, är inte att förakta. Forskargruppen samlad kring uppgiften att behandla ett större frågekomplex ur olika aspekter, torde också inom historieforskningen vara en arbetsform, som mer och mer vinner terräng.

Frågan om historikern – liksom länge varit fallet inom naturvetenskapen och samhällsvetenskapen – skulle kunna vidga fältet för sina undersökningar genom att använda biträdeshjälp för in på metodiska frågor av något större räckvidd än ifråga om teamwork.

För en historiker som sysslar med källmaterial av mera konventionell typ – t.ex. en frågas behandling i pressen, i olika partiinstanser och i riksdag eller folketing – kan det vara ganska svårt att utnyttja biträdeshjälp för att gå igenom ett mera omfattande källmaterial än han ensam skulle kunna. Detta fordrar nämligen, att biträdet ifråga verkligen övertar en del av arbetet – dvs. att man till honom överlämnar genomgången av vissa bestämda delar av materialet, som forskaren själv alltså aldrig ser. Detta kräver i sin tur en långt gående schematisering av materialet. Allt måste klassificeras i bestämda kategorier, så att å ena sidan biträdena kan arbeta efter klara instruktioner och å andra sidan forskaren får en klar och enkel sammanfattning av materialet, men samtidigt en tillräckligt uttömmande bild, för att han skall kunna använda det för att belysa de problem han ställt sig. I praktiken kan detta ofta visa sig vara svårt, så snart det inte rör sig om rent statistiskt eller liknande material. Låt mig ta ett exempel.

Vid riksdagsmannavalet 1911 i Sverige hade liberala samlingspartiet tre huvudpunkter på sitt program: 1. en minskning av försvarsbördorna, 2. införande av ett parlamentariskt styrelsesätt, och 3. lokalt veto mot brännvin.

Vill man nu undersöka vilken roll den ena och den andra av dessa tre frågor spelade i olika delar av landet för den liberala valsegern 1911, kan man se efter i vilken utsträckning var och en av dessa frågor togs upp i pressen och vid valmötena. En genomgång av samtliga liberala tidningar i Sverige några månader före valet 1911 och fram till valdagen är just en sådan uppgift, som är i största laget för en enskild forskare, men som bör kunna utföras av ett antal biträden. Men detta fordrar genast en rad klassifikaationer. Först av själva sakfrågorna. Hur mycket skall det stå i tidningen om exempelvis kravet på kortare värnplikt för att man skall anse, att försvarsfrågan tagits upp till behandling? Vidare en klassifikation av själva den typ av text, i vilken frågan behandlats såsom tidningens ledande artikel, i en artikel skriven av någon utomstående, i en insändare, i ett mötesreferat bland nyhetsnotiserna, i en annons eller t.ex. i form av en karikatyr. På det sättet kan man indela materialet i olika klasser både efter storleken av inlägget – mätt i spaltcentimeter – och efter den typ av text, i vilket det ingått. Men redan detta vållar svårigheter. Var och en som lett ett arbete av denna typ vet vilka problem en rad av gränssfall alltid kommer att vålla.

Ur saklig synpunkt än mera betänkligt är dock att själva tonen i inläggen inte registreras och därför aldrig når forskaren. Torgny Segerstedts kampanj mot Hitler och nazismen fyllde kanske inte lika många spaltcentimeter och behandlades inte i lika många ledande artiklar, som samma problem i flera andra svenska tidningar. Ett rent kvantitativt mått ger i detta fall inte någon rättvisande bild av den roll Segerstedt och Handelstidningen spelade under 1930-talet och början av 1940-talet. Att i siffror klassificera inläggen eller exempelvis en karikatyrs intensitet och agitatoriska värde är hart när omöjligt. Värderingar av dylik art kan knappast utföras av ett excerperingsbiträde, såvida inte han eller hon har sådana kunskaper, att han snarare bör betraktas som vetenskaplig medarbetare.

Metodiskt är det viktigt att betona, att de slutsatser man bygger på ett material samlat med hjälp av biträden alltid med god marginal måste ligga innanför de gränser, som klassifikationsgrunderna drar upp. En konsekvens av en sådan arbetsmetod är också, att alla de individuella drag, som ger liv och intresse åt ett studium av exempelvis den liberala valrörelsen 1911, försvinner – åtminstone för historikern, som själv aldrig ser materialet *in extenso*. Hans framställning blir lätt torr och tråkig som en statlig utredning.

Men trots att det för en historiker i många fall kan vara svårt att utnyttja biträdes hjälp i sin forskning, finns det dock vidsträckta områden, där detta med fördel kan ske. De kvantitativa metoder, som utarbetats och tagits i bruk inom samhällsvetenskaplig forskning, kan och bör också utnyttjas av historikerna och detta inte minst vid behandlingen av den nyaste tidens historia. I detta sammanhang finns stora möjligheter för historikern att vidga ramen för sin forskning genom att utnyttja biträdes hjälp. Med tillgång till biträden för excerpering och med utnyttjande av de möjligheter, som de moderna datamaskinerna givit oss, står ett väldigt nytt källmaterial till historikerns förfogande: ett massmaterial av en typ som tidigare inte har kunnat utnyttjas helt enkelt på grund av sin mängd. Med datamaskinens hjälp kan forskaren av idag överblicka, systematisera och behandla nästan obegränsade mängder av dylika data. Som exempel – alla aktuella inom modern historisk forskning – kan nämnas data om var enskild emigrant från Europa och immigrant i U.S.A., där det tidvis rör sig om över en million individer om året, undersökningar av folkrörelsernas utveckling och sociala rekrytering eller av valstatistik, som kan ge en inblick i det politiska livet av helt annan skärpa än den vi tidigare kunnat få.

Men arbeten av denna typ fordrar också delvis andra metodiska grepp än dem historikern tidigare i allmänhet använt.

7

Vad innebär denna s.k. kvantitativa metod, som under senare år blivit föremål för en så intensiv debatt?⁶

Kort sagt, att med bortseende från individuella särdrag klassificera det föreliggande källmaterialet och därigenom möjliggöra en siffermässig behandling därav med utnyttjande av statistisk metod.

Teoretiskt innebär detta ingenting nytt. Redan då man adderade källbeläggen för den ena eller andra uppfattningen – en i och för sig förkastlig metod – använde man kvantitativ metod i dess enklaste form.

Kvantitativ metod är alltså en fråga om sättet att utnyttja källmaterialet – inte i och för sig källmaterialets egen karaktär. Teoretiskt sett kan källor av vad slag det vara må bli föremål för kvantitativ behandling. I praktiken däremot lämpar sig vissa typer av källmaterial bättre för kvantitativ metod än andra.

Såväl samhällets som den enskildes verksamhet har i alla tider avsatt spår i form av räkenskaper och verifikationer, uppborðslängder, befolkningsuppgifter i kyrkoböcker och folkbokföring, legala dokument av olika slag som t.ex. bouppteckningar, skiften, ansökningar osv. Med det ökade intresse för ekonomisk och social historia, som är en följd av en mera materialistisk grundsyn och våra dagars hela samhällsuppfattning, har uppmärksamheten också mer och mer kommit att riktas mot källmaterial av detta slag. Karakteristiskt för detta källmaterial är att det består av ett stort antal enhetliga uppgifter. Tagna var för sig ger de endast en enda, ofta oväsentlig uppgift om varje individuell enhet. Tillsammans öppnar de däremot stora möjligheter till information om samhällstillstånd och förändringar i samhällets ekonomiska och sociala struktur.

Ursprungligen har dessa uppgifter – med undantag endast för

⁶ Se J. WEIBULL, Kvantitativ metod i historisk forskning, *Historie*, VII: 1 (1966).

en del av den rena statistiken – tillkommit i helt annat syfte än att tjäna historieskrivningen. Det sätt varpå uppgifterna tillkommit eller insamlats, syftet därmed och den behandling de underkastats måste därför noga klarläggas, innan de kan utnyttjas som historiskt källmaterial. I många fall måste också historikern gå till de primära data som föreligger, upplösa den ram i vilken dessa redovisas, bortse från de samband, som inom denna ram skapats dem emellan, och själv reorganisera dem i kategorier mera lämpade för den frågeställning, som är föremålet för hans undersökning. Att detta skapar stora, ibland svårbemästrade problem säger sig själv.

Men sedan man väl gjort detta, kan man å andra sidan genom statistisk bearbetning och matematisk analys ur detta material med den moderna teknikens hjälp utvinna nya data – helt enkelt skapa ett nytt källmaterial av en typ, som tidigare vare sig utnyttjats eller ens funnits. Men också detta källmaterial måste, liksom alla andra, underkastas kritik, tolkas och sättas in i sitt sammanhang. Siffrornas trolldom, de skenbart exakta resultaten, får inte leda till att man kritiklöst accepterar dem och därmed överskattar deras värde. De med kvantitativ metod vunna resultaten måste vägas mot källor av annat slag, rekonstruktionen byggs med hänsynstagande till både gammalt och nytt källmaterial.

8

Så långt de rent metodiska frågorna, som samtidshistorikern ställs inför. Till sist skulle jag så vilja med några ord beröra själva den principiella inställning till forskningen, som ytterst ligger bakom de metodiska principer, som jag här gjort mig till talesman för.

Redan vid valet av ämnet för sina undersökningar träffar historikern ett avgörande. Han väljer – i allmänhet – till objekt för sina forskningar ett ämne, som han anser kan ge ett bidrag av betydelse för förståelsen av utvecklingen eller för samhälls-

debatten. Begreppet »av betydelse för utvecklingen» innebär då, att det på något sätt satt spår i samhället av idag och varit av betydelse för tillkomsten därav. Av betydelse för samhällsdebatten å andra sidan, att den linje eller det händelseförlopp, som undersökningen avser att utreda, bidrar till våra möjligheter att bedöma dagens och morgondagens problem.

Bakom båda dessa kriterier för ämnesvalet ligger, vare sig historikern själv realiserar det eller inte, tanken på att vi har något att lära av historien, att kännedomen om gångna tiders människor, deras reaktioner och handlingsmönster liksom samhällslivets utveckling i olika avseende har ett värde, lika väl som erfarenheten har det för den enskilde individen.

Med utgångspunkt från resonemang av detta slag har historisk forskning av idag börjat söka sig nya vägar och inriktat sig mot mera generella förteelser, ekonomiska och sociala förlopp som godsinnahav och dess betydelse för politiskt ställningstagande, emigrationen, folkrörelsernas uppkomst och utveckling m.m. De enstaka personernas individuella öden spelar därvid en underordnad roll – det är det för en större grupp gemensamma som intresserar.

Också inom politisk historia har detta sin giltighet. Även på detta fält söker sig historieforskningen av idag till problem och problemställningar, som på ett eller annat sätt – i positiv eller negativ riktning – kan tjäna som modell i dagens debatt. Att erfarenheterna från 1920-talet i den tolkning national-ekonomer och historiker givit dem spelade en stor, för att inte säga avgörande roll för t.ex. USA:s politik efter 2:a världskriget är uppenbart. På samma sätt har erfarenheterna av eftergifterna för Hitler på 1930-talet haft sin betydelse för förloppet av det kalla kriget och har det utan tvivel för USA:s ställningstagande t.ex. i Vietnam.

I metoddebatten har intresset därmed mera kommit att inriktas mot problem i samband med systematisering och generalisering, värdering och objektivitet vid slutsatser och synteser

än den rent källkritiska granskning, som alla numera erkänner vara en nödvändig förutsättning för att utnyttja en källa eller ett källmaterial och om vars principer det teoretiskt sett råder allmän enighet.

I detta sammanhang skulle jag vilja sluta med en något mera personlig deklARATION.

Vår uppgift som historiker är inte bara att samla data utan i lika hög grad att sammanställa dem, systematisera källmaterialet och försöka se linjerna i utvecklingen. Jämfört med journalisten, som skildrar dagens händelser i sin tidning, har historikern det övertaget, att han vet resultatet av händelseförloppet: helt enkelt hur det till sist ändå gick. Och detta är ett övertag, som han inte skall försumma att utnyttja. Historikern får inte låta sig reduceras till att bara bli en fotograf, som i statistiska bilder skildrar »wie es eigentlich gewesen». Han får med andra ord inte vara rädd för att renodla problemen, att följa en linje i utvecklingen och på så sätt pröva vilken roll just denna linje spelat. Först om man driver sin forskning på detta sätt blir historia vetenskap i modern bemärkelse.

Men en sådan typ av forskning ställer också bestämda metodiska krav – annars hamnar man lätt bland dem som Herbert Tingsten karakteriserat som »de stora feltänkarna». Vad som fordras är en strikt källkritisk prövning av alla de data, som lägges till grund för slutsatserna, och en ingående analys av hållfastheten och räckvidden av dessa slutsatser.

Med de tekniska möjligheter, som i våra dagar ställes till forskarens förfogande även i ett ämne som historia och med sinnet öppet för nya metodiska grepp, erbjuder den nyaste tidens historia ett vidsträckt arbetsområde. Forskningen står här idag inför många uppgifter av största vikt för förståelsen av nutidens samhälle och dess kultur.